

УДК 94:329.9(44) «19» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-055

Трансформація змісту «жіночого питання» у французькому суспільстві у середині ХХ ст.

А.Ю. Власова

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
vlasovaalena@ukr.net

Ключові слова:

жінки, стереотипи, традиційне,
французьке суспільство, Франція.

У статті досліджується трансформація змісту «жіночого питання» у французькому суспільстві у середині ХХ ст. Вивчення основних проблем жінок у довоєнний та повоєнний періоди дозволило визначити роль і місце жінок у суспільно-політичному житті Франції після внесення змін до законодавчих актів, зокрема, надання права обирати на бути обраними. Також зацентована увага на таких важливих аспектах «жіночої проблеми» у Франції, як соціальний статус жінки у сім'ї та суспільстві, проблема абортів, покращення санітарно-гігієнічних умов, вирішення яких розпочалося тільки у повоєнний період.

Transformation of the content of the «female issue» in French society in the middle of the XX century

A. Vlasova

The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Key words:

women, stereotypes, traditional,
French society, France.

The main goal of this article is exploring of transformation of the content of the «women's question» in French society in the middle of the 20th century, since the problem of gender inequality in France remained relevant for a long time to come. Studying the main problems of women in the prewar and postwar periods has made it possible to determine: the role and place of women in the political and social life of France; the significance of the changes introduced in the legislation between the articles. The lack of voting rights over a long period in French society consolidated the various material and social status women. Before the Second World War women in France were unequal in their rights with men. Gender-related issues identified as «women's issues» which contains a set of social issues that led to gender inequality and persisted discrimination in French society. In the middle of the XX century this topic transformed, but the provision of the right to vote and equalization of women with men in rights did not solve the conflict between the sexes and did not provide full protection of the women's rights. Therefore, in addition to social problems, existed necessity to change traditional ideas about the place of women in the family, in society and to secure their rights. This type of relationships between the sexes, which established by previous generations, required the search for the causes of unequal women's position in French society and the elimination of a complex of psychological, social, political and economic system of oppression. It took place a revision of the understanding of woman's way of life in society, family and career. Understanding of female emancipation in society leads to a political self-determination of women who are beginning to overcome the existing barriers to self-realization in society and consolidate their forces to solve the social components of the «women's issue».

Напередодні Другої світової війни жінки у Франції залишалися нерівними у своїх правах із чоловіками. Проблеми, пов'язані із гендерною нерівністю, отримали загальне визначення як «жіноче питання». Його суть полягала у невір-

шеності комплексу соціальних проблем, унаслідок чого у Франції існувала гендерна нерівність та зберігалася дискримінація за ознакою статі. З огляду на це, жінки активно виступали за покращення свого становища у суспільстві шляхом

відстоювання прав на отримання освіти, інтелектуальну власність, вільне застосування своїх здібностей і використання майна, на соціальну безпеку і захист в умовах безробіття, на охорону здоров'я і медичну допомогу. Утім, одним із головних складових «жіночого питання» для французького суспільства залишалося запровадження гендерної рівності шляхом внесення змін до законодавства країни, щоб врегулювати протиріччя, які існували у відносинах жінок та чоловіків.

Метою статті є аналіз змісту «жіночого питання» у французькому суспільстві та дослідження його трансформації у ході внесення змін до законодавства.

В українській історіографії жіночою історією та питаннями розвитку феміністичної думки займалися І.А. Жеребкіна, О.Р. Кісь, С. Павличко, В.А. Суковата, Л.А. Смоляр. У своїх працях вони розкрили гендерні аспекти в історії крізь призму соціальних проблем, лише побіжно аналізуючи французький фемінізм та визначаючи, що дискримінація жінок у Франції відбувалася за статевою ознакою. Причини та методи боротьби французького жіночого руху за права та рівність дослідили представниці сучасної російської історіографії А. Тимошина, О. Жидкова, Л. Попкова [7; 8]. Знайшли відображення події жіночого руху у Франції у дослідженнях С. Айвазової, Є. Зуйкової, О. Вороніної, М. Котовської [1; 2; 4] та представників зарубіжної історіографії М.-Дж. Даверсена, Ф.Пік, С. Шаперона.

До початку Другої світової війни французька жінка стала зовсім не схожою на традиційну французьку початку ХХ ст. Вона стала по-іншому проводити свій вільний час поза межами дому та роботи. Почала відвідувати дансинги та проводити вечірки, де мала змогу дискутувати на економічні і політичні теми, жінки стали розкуті, більшість стали курити та водити авто. Також набули розповсюдження культурно-масові заходи, де жінки приймали активну участь на рівні із чоловіками. Найбільш популярними були кінематографічні та спортивні змагання. Міські французькі жінки мали різноманітне дозвілля відповідно до свого віку та особистих переваг, зважаючи на те, що у більшості вони були скуті у фінансових можливостях. Таким чином, незважаючи на відсутність законодавчих прав, французькі жінки почали поступово змінювати свій статус у суспільстві та сім'ї. Відбувалася повна культурна трансформація жінки, внаслідок чого почалося змінюватися традиційне відношення до неї та подолання низки стереотипів щодо її місця у родині та суспільстві. Упередження, які стосу-

валися питань побудови родини та місця жінки поза межами дому, незважаючи на певні зрушення у суспільній думці, продовжували панувати у патріархальному французькому суспільстві [18, с.341-357].

Традиції, які мали великий вплив на збереження гендерної нерівності, базувалися на релігійних упередженнях, побудованих на догмах католицької церкви. Її заборони стосувалися табу на сексуальність: жінки мали відповідати певним рамкам у своїй сексуальній поведінці, дотримуватися норм взаємовідносин між чоловіком і жінкою різних верств французького суспільства. Тут, важливе місце займало замовчування проблеми, пов'язаної із інтимним життям французьких жінок, зокрема їх гігієни, медичних оглядів, контрацепцій та абортів [17, с. 356; 23; 24].

У ході реформування освіти, яке відбулося напередодні Другої світової війни, жінки отримали можливість навчатися та опановувати професії за уніфікованими програмами бакалавра та спеціаліста. Утім, освіта зберегла всі елементи традиційного французького суспільства: жінки виховувалися, як майбутні матері та домогосподарки. Більшість з тих, які мали можливість навчатися, ставали соціально та економічно активною частиною населення у Франції, але були досі обмеженими при виборі своєї професії. Значна частина французьких жінок була зайнята на фабричному виробництві, приймала активну участь у формуванні трудових взаємовідносин та боротьбі за надання їм правового статусу як рівних суб'єктів суспільства. Головною проблемою було те, що вони були позбавлені можливості отримати правового захисту, від так, їх праця оплачувалася нижче; на підприємствах вони займали робочі місця із низьким рівнем конкуренції. У разі ж необхідності, коли робочих місць не вистачало, а вони були потрібні для чоловіків, то жінок скорочували [13; 16, с. 157; 25].

Вирішення питання щодо наділення жінок правом голосу було відкладено через початок Другої світової війни. Під час воєнних дій декілька мільйонів французьких жінок були вимушені зайняти робочі місця чоловіків, яких мобілізували до армії. Поширеними були гасла із закликами до жінок, щоб вони повірили у власні сили та допомогли власній країні. Таким чином, через воєнну скруту та післявоєнну кризу, жінки стали більш економічно незалежними. Зайнявши робочі місця, без врахування своїх антропологічних чи біологічних особливостей, продовжили змінювати своє місце у суспільно-економічному житті держави. Їх роль поза межами дому почала

зростати, тому жінки отримали шанс змінити свій статус з «дружина, матір та домогосподарка» на повноцінну роль суб'єкту суспільства. Емансиповане жіноцтво більше не збиралося віддавати свої позиції на роботі, тому розпочало боротьбу за належне ставлення до них, як до рівних членів французького суспільства в усіх сферах життя [1, с.153-56; 7].

Більшість з них мали можливість працювати на фабриках та заводах, займаючи робочі місця чоловіків на час їх відсутності, у зв'язку із непрацездатністю унаслідок війни. У цей час відбувалося створення клубів за інтересами, жінки входили до профспілок, приймали участь у страйках, виокремивши власні «жіночі» проблеми та, тим самим, зробили спроби привернути увагу держави до їх вирішення. До кола «жіночого питання» відносилися не тільки бажання приймати участь у виборчому процесі, а й зрівняння у правах із чоловіками на законодавчому рівні. Крім того, необхідно було врегулювати питання жаклих санітарно-гігієнічних умов, із якими французьки зіштовхувалися у побуті, медичних закладах, у суспільстві. Особливе значення мала проблема, пов'язана із складною демографічною ситуацією у державі, викликана відсутністю захисту жінок під час материнства [27, с. 114].

Освіта жінок, заборона контрацепції та абортів стали своєрідною державною політикою упродовж тривалого часу, яка не тільки не зазнавала змін, а навпаки, більш посилювалися шляхом введення жорстких санкцій і, тим самим, дискримінувала жінок. Відповідно до закону «Добровільне переривання вагітності», який був ухвалений ще 31 липня 1920 р., аборт став злочином та забороняв будь-яку пропаганду контрацепції. У 1923 р. аборт був заборонений взагалі, та запроваджена за нього кримінальна відповідальність. Унаслідок чого, розповсюдження набули нелегальні операції із переривання вагітності у підпільних кабінетах. У 1928 р. було введено санкції для лікарів, які займалися нелегальною медичною практикою, вони як і жінки які вирішили позбутися дитини мали нести кримінальну відповідальність. Для переслідування медичних працівників у 1937 р. був створений спеціальний поліцейський загін для пошуку підпільних приватних кабінетів. У 1939 р. були внесені зміни до Сімейного кодексу, де з'явилися положення про те, що аборт є злочином; за народження першої дитини з боку держави мала надаватися матеріальна допомога. Жорсткі санкції обурювали жінок, але їх виступи не мали жодної сили, адже вони продовжували залишатися безправними. У

1942 р. відповідно до змін до законодавчих актів 1923 та 1929 рр., аборт проголосили злочином проти французької держави, тому мав каратися смертю [14; 19; 21, с.48; 28].

Демографічна політика базувалася на збільшенні дітонародження у країні. З цим було пов'язано формування різних стереотипів відносно материнства через освітні програми, державну політику та законодавство, засоби масової інформації, які апелювали до патріотизму французьких жінок, акцентували увагу на зменшенні кількості населення. Одним із малочисельних державних заходів щодо покращення демографічної ситуації стала побудова у містах пологових будинків нового зразка, ясел, приділення більшої уваги системі охорони здоров'я малюків, їх гігієни та харчування. Утім, цих заходів було недостатньо: ясел та дитячих садків не вистачало, соціальні виплати для матерів, які не перебували у шлюбі, були мізерними [18, с. 341-357; 26, с. 198].

Значна кількість молодих французьких жінок, які навчалися та займалися професійною діяльністю залишалися в умовах жорсткого протистояння традиційним правилам патріархального суспільства. Постійно перебували у боротьбі за зміну своєї ролі у суспільстві та родинному колі. Більшість з них зіштовхнулася з тим, що заради чоловіка доводилося жертвувати своєю роботою та кар'єрою. Аргументи на користь подібних кроків були простими: заробітки тогочасної працюючої жінки були мізерними, тому не могли у рівному еквіваленті впливати на формування сімейного бюджету. Жінки, які працювали за таким же фахом, що і чоловіки, не мали із ними однакових переваг. Нерівність виражалася у зарплатні, соціальній незахищеності, отриманні допомоги та пенсії [3, с. 107].

Новий образ жінки не відповідав традиційним поглядам французького суспільства, тому упродовж 1940-х рр. вводилися зміни до так званого «Сімейного уставу» від 29 грудня 1942 р. Його автором був активіст по захисту інтересів родини – Емануель Гаунот. Відповідно до цього закону, сім'я отримувала своєрідну підтримку, головною ідеєю став захист та збереження родини з боку партнерів. Розлучення стало дуже складною процедурою, особливо за ініціативи жінки. Адже головною цінністю є родина та діти, тому жінка мала зберігати відповідну репутацію, а не займатися професійною діяльністю, чи більш того, своїм дозвіллям. Втручання у особисте життя жінки з боку держави також було частиною демографічної політики, що посилювало політику заборони абортів [5, с. 227].

Після звільнення Франції від окупації восени 1944 р. і до прийняття Конституції Четвертої республіки 1946 р., органом виконавчої влади у країні став коаліційний Тимчасовий уряд на чолі із лідером руху «Вільна Франція» генералом Шарлем де Голлем. Період діяльності Тимчасового уряду був нетривалим, але за цей час було досягнуто значних успіхів у запровадженні ряду демократичних принципів. Нарешті прийшов час вирішити гендерні протиріччя французького суспільства, які залишали у напрузі взаємовідносини між чоловіками та жінками [5, с. 227].

Внесення змін до законодавства та можливість приймати участь у виборах стало результатом діяльності однієї із жіночих організацій – «Жінки національного звільнення» (*Femmes de la Libération Nationsl*). Упродовж Другої світової війни ця інституція приймала активну участь у Русі опору. Відтак, участь жінок нарівні із чоловіками у боротьбі за визволення, їх жвава мобілізація до трудових таборів, дало поштовх до внесення змін до законодавства для зрівняння прав жінок із чоловіками [15].

Права голосу французьки отримали 21 квітня 1944 р. після оголошення ордонансу Тимчасового уряду генерала де Голля. Саме у цьому наказі уперше було закріплено за жінками Франції виборче право: «жінки на рівні із чоловіками мають право обирати та бути обраними». Громадянки Франції уперше проголосували на виборчих дільницях муніципальних виборів, які пройшли у період з 29 квітня по 13 травня 1945 р. Визначення подальшого політичного устрою Франції та загальні вибори до Національних зборів пройшли 21 жовтня 1945 р. У цих виборах прийняли участь близько 12 мільйонів жінок. 96,4 % виборців проголосували за відміну Конституції 1875 р. і скликання Національних зборів. 66,3% виборців погодилися з проектом реорганізації влади, запропонованим генералом де Голлем [5, с. 239; 22].

Жінки Франції, прийнявши участь у загальних виборах, висловили свою позицію щодо майбутнього політичного устрою країни. Тим самим, визначивши і подальшу долю жіночої частини суспільства. Відтак, поліпшення становища жінок стало пріоритетним напрямком у внутрішній політиці французького уряду у побудові суспільства. Забезпечення прав жінок стали ключовими у розбудові демократії у Франції. Статус жіночої частини французького суспільства було визначено у Конституції Франції, прийнятої у 1946 р.

Після отримання прав жінками почалась повна зміна кола проблем, із якими французькі жінки пов'язували свою нерівність, відбулась тран-

сформація так званого «жіночого питання», яке від тепер полягало не у наданні прав жінкам для вирішення їх гендерної нерівності та ряду соціально-побутових питань, а у боротьбі за захист їх прав та набуття рівного статусу у французькому суспільстві шляхом подолання традиційної моралі та знищення стереотипного мислення, застарілих законів та традицій патріархального суспільства.

Після війни у Франції були широко розповсюджені спілки промислових працівників. Зокрема, у період повоєнної відбудови з'являлися спілки інженерів, техніків та фахівців більш вузьких наукових сфер, які потребувати захисту своїх інтересів у професійній діяльності. Серед членів таких організацій було багато працюючих жінок. Це було пов'язано із дискримінацією та обмеженням їх прав і можливостей у суспільстві. Переосмислення жінками своєї ролі у суспільному, політичному та економічному житті стало початком боротьби за визначення власного місця у новому суспільстві, що базувалося на демократії та рівності всіх людей незалежно від статі, національності та економічного рівня [5, с. 229].

Згідно прийнятої Конституції 1946 р. у Франції, останній серед європейських країн, жінки отримали право обирати і бути обраними. Рівні права на участь у політичному житті разом з чоловіками були закріплені у преамбулі Конституції Четвертої Республіки, де декларувалися рівність прав представників обох статей. Жінка-домогосподарка або просто жінка без майна, яка не може здійснювати свій політичний вибір вільно без впливу чоловіка – перестала існувати, і, згідно закону, стала рівноправною громадянкою країни.

Подолання гендерних стереотипів у суспільстві, знищення дискримінації передбачало зміни у співвідношенні чоловіка і жінки та встановленні «відмінностей» між статями. Була визначена їх рівність на всіх рівнях шляхом пошуку компромісу, подолано традиційні переконання та судження відносно відмінностей між ними. Відтак, гендерна рівність стала невід'ємним принципом правового статусу людини у державі. Її складовими були: рівність прав між чоловіками та жінками, їх свободи та обов'язків. Французькі жінки стали політично активними без врахування фізіологічних чи психологічних відмінностей, у політико-правовому регулюванні взаємовідносин між громадянами країни принцип розподілу за ознакою статі законодавчо було знищено та потребувало створення засобів гарантування цієї рівності [12].

Свою діяльність після Другої світової війни продовжила одна з перших асоціацій жіночих організацій – Міжнародна рада французьких жінок

(Conseil National des Femmes françaises – CNFF), яка була заснована ще у Франції у 1901 р. та виступала за поліпшення становища жінок. Організація була французькою секцією міжнародної ради жінок (Conseil International des Femmes – CIF), утвореної у 1888 р. у США, та мала близько сімдесяти національних рад. Міжнародна рада французьких жінок була неурядовою організацією та отримала консультативний статус при різних органах ООН, ЕКОСОР та МОП. Представниці французької асоціації жіночих організацій мобілізували зусилля для отримання жінками гідного місця у сім'ї, професійної, політичної і соціальної сферах життя, також виступали проти усіх форм насильства по всьому світу [9; 10; 20].

У повоєнній Франції у сфері соціального законодавства було здійснено низку важливих перетворень. Зокрема, у сфері трудових відносин, що мали сприяти врегулюванню конфлікту між статями. Жінкам гарантувалася рівність у питаннях оплати праці із чоловіками у рамках ще діючого законодавства щодо підтримки демографічної політики та розвитку сім'ї. Збереження політики стимулювання народжуваності шляхом введення сімейних виплат та доплат продовжувало замикати жінок у межах дому та родини [5, с. 243].

Француженки прагнули підвищувати свою кваліфікацію, влаштовуватися на роботу на виробництві та отримувати освіту. Незважаючи на заборони французького законодавства та принципи, закладені до «Сімейного уставу», що продовжували жити протиріччя між статями та сприяли збереженню традицій патріархального суспільства, які полягали у збереження класичної побудови шлюбу та повернення жінок до ролі дружини і домогосподарки. Утім, переоцінка значення трудової діяльності, що відбулась у житті жінок, перетворила працю з вимушеної необхідності у певну цінність. Професійна праця дозволила зробити їх життя більш повноцінним та наповнити його творчим змістом [2].

Гендерні стереотипи сформовані протягом тривалого часу не могли бути подоланні шляхом визнання рівності жінки та надавши їй місце у економічному та політичному житті. У повоєнний час вони зазнали змін під впливом соціальної реальності та не могли змінити водночас всі традиційні правила. Затвердженні принципи рівноправ'я законодавчо, введенні французьким урядом міжнародно-правових актів, не змогли забезпечити рівне життя всіх членів суспільства та надати гарантій у правах жінкам у професійному та суспільно-політичному житті під тиском упереджень, які передавалися із покоління в покоління.

Необхідно було проведення низки ідеологічних заходів, які мали закріпити у свідомості французького суспільства рівність та значимість жінок поза домом [8, с.55-58].

У 1950-і рр. на зміну військовим гаслам, що закликали жінок допомогти країні, прийшли публічні запевнення у тому, що «тендітним» жінкам ні до чого професійна кар'єра, вища освіта, творчість і, тим більше, участь у політиці. Звучали знову усі ті ж аргументи про природну нездатність і неготовність жінок до професійної зайнятості, про непотрібність і шкідливість нехтування «природного призначення» матері і дружини. У рекламі 1950-х рр. жінка зображувалася як мати та домогосподарка. Для покращення їх повсякденного життя фірми побутової техніки, зокрема «Мулінекс», пропонувалися нові прилади, що мали полегшувати хатні турботи та залишити час для розваг чи дозвілля з родиною. Рекламні плакати із побутовою технікою були прикрашені гаслами «Звільнення жінок!» та усміхненою жінкою. Вони підтримували ідеї того, що жінка повинна виконувати у суспільстві лише одну функцію – грати традиційну роль у сім'ї, бути вірною дружиною, що здатна вдихнути життя у родину займала пріоритетне значення, але самі жінки почали запеклу боротьбу проти усталених моральних принципів [3, с. 6; 7; 8, с. 55].

Завдяки активній діяльності жіночих організацій відбувалося формування політичної самосвідомості та політична соціологізація жінок. Головною метою жіночого протесту, відтак, стала боротьба за зміну всієї існуючої соціальної системи, вони усвідомили свої соціально-політичні права, формально набули можливості впливати на політичне життя, отримавши право голосу і рядом інших атрибутів «політичного громадянства». Головним завданням жінок стало прийняття законодавчої заборони дискримінації за статевою ознакою в усіх сферах економічної та соціальної активності. Жінка мала бути здатною реалізувати себе як особистість – у роботі та творчості. В основу феміністичних концепцій покладені ідеї, що уся попередня історія і культура побудована відповідно до чоловічого бачення світу. Француженки мали протистояти стандартам і стереотипам чоловічої дійсності. Сформувавши свій особистий погляд на світ, на історію та культуру, жіноцтво позбулося ризику втратити самотність і просто розчинитися, зникнути у «чоловічому» суспільстві. Такий процес сприяв формуванню культури, зокрема політичної. Основною умовою для становлення гендерної рівності було включення жінок у суспільно-політичне життя та отримати можливість їх взаємодії

із урядом в рамках його діяльності. На основі активної позиції жінок, у Франції сформувалася нова система цінностей та ідеалів французького суспільства, яка мала на меті залишити традиційну мораль у минулому [1, с. 163].

Жінки ввели у повсякденне життя власні основні принципи задля свого захисту, знищуючі абстрактні цінності та виборюючи комфортне місце у суспільно-політичному житті. Почала розвиватися феміністична теорія нового інтелектуального покоління незалежних та самостійних жінок, ідеї якої спиралися на громадянські, демократичні права. Змінилися родинні взаємини, відбулося формування нової моделі сім'ї і поведінки. Жінка розглядала себе як особистість, що проходила своє становлення як рівного та повноцінного суб'єкта суспільства. Зберігаючи свою «жіночність», вона розуміє своє основне завдання у подоланні розриву між рівністю можливостей і прав, досягненні справжньої правової рівності з чоловіками [1, с. 167].

Таким чином, коло проблем пов'язаних із дискримінацією жінок у французькому суспільстві об'єднані до поняття «жіноче питання». У середині

XX ст. відбувається його трансформація, адже надання право голосу та зрівняння жінок із чоловіками у правах не вирішило тривалого конфлікту між статями, не надало належного захисту жінкам. Тому, окрім соціальних проблем, які також були невід'ємною складовою «жіночого питання» та залишилися невирішеними, додалася ще необхідність змінити усталені традиційні уявлення щодо місця жінки у родині, суспільстві та здобути захист здобутих прав. Усталена поколіннями система побудови взаємовідносин між статями потребувала пошуку причин нерівного жіночого становища у французькому суспільстві та вирішення питання, як ліквідувати складну психологічну, соціальну, політичну і економічну системи пригноблення. Відбувся перегляд способу життя у суспільстві і сім'ї, місця кар'єри у житті жінок. Осмислення жіночої емансипації у суспільстві призвело до політичного самовизначення жінок, які почали долати існуючі перешкоди для самореалізації у суспільстві та консолідації сил для розв'язання соціальних складових «жіночого питання».

Джерела та література

1. Айвазова С. К истории феминизма // Общественные науки и современность. 1992. №6. С. 153-168.
2. Айвазова С. Неофеминизм, его версты и роль в утверждении идей гендерного равенства. URL: <http://www.owl.ru/win/books/gender/8.htm> (дата звернення: 23.11.2013).
3. Бовуар С. де. Друга стаття / пер. з фр. Н.Воробйова, П.Воробйова, Я.Собко. Київ: Основи, 1995. Т.2. 392 с.
4. Зуйкова Е. М., Ерусланова Р. И. Феминология. Москва: Маркетинг, 2001. 248 с.
5. История новейшего времени стран Европы и Америки: 1945–1990 гг. / И.В. Григорьева, Ю.В. Рогилев, В.П. Смирнов [под редакцией Е.Ф. Языкова]. Москва: Высшая школа, 1993. 447 с.
6. Конституция Франции 1946 г. // Конституционные акты Франции. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/france/francer.htm#sub_para_N_500 (дата звернення: 16.03.2015).
7. Попкова Л., Жидкова Е. Феминизм или история борьбы женщин за права человека. URL: <http://www.feminisnts.ru/2641-феминизм-или-история-борьбы-женщин-за.html> (дата звернення: 15.11.2013).
8. Тимошина А.П. Содержание гендерного концепта «женщина» во французском этносе // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2009. №11 (15). С. 55-58.
9. Conseil International des Femmes (CIF) // Dossiers nominatifs d'associations et de mouvements féministes. Date: 1913 – 1972. Inventaire du fonds Marguerite Pichon-Landry. Fondation Maison des sciences de l'homme.
10. Conseil National des Femmes Françaises (CNFF) // Dossiers nominatifs d'associations et de mouvements féministes. Date: 1913 – 1972. Inventaire du fonds Marguerite Pichon-Landry. Fondation Maison des sciences de l'homme.
11. Delannoy J.-P. Les religions au parlement français. Du général de Gaulle (1958) à Valéry Giscard d'Estaing (1975). Paris: Les Éditions du Cerf, 2005. 478 p.
12. Delmas J.-Ch. La place des femmes dans la vie politique et sociale en France au XXe siècle. URL: http://www.lyceedadultes.fr/sitepedagogique/documents/_La_place_des_femmes_dans_la_vie_politique_et_sociale_en_France.pdf (дата звернення: 24.02.2013).
13. Dolleaux E., Dehove G. Histoire du travail en France. Mouvement ouvrier et législation sociale. De 1919 à nos jours. P., 1955.
14. Engeli I. Les politiques de la reproduction : Les politiques d'avortement et de procréation médicalement assistée en France et en Suisse, Editions L'Harmattan, 2010, p. 87
15. Femmes de la Libération National. Inventaire du fonds Marguerite Pichon-Landry. Fondation Maison des sciences de l'homme.

16. Guilber M., Isambert-Jamati V. Travail féminin et travail à domicile. P., 1956. 227 p.
17. Gaudemet J. Le mariage en Occident. Les mœurs et le droit. P.: Editions du CERF, 1987. 524 p.
18. History of Private Life. From the Fires of Revolution to the Great War. V. IV. Ed. Michelle Perrot. The Belknap Press of Harvard University Press. L. 1990
19. Interruption volontaire de grossesse (1973). Archives nationales. 20000004/1-20000004/65-20000004/36. Archives d'associations ; 102 AS : Association française des Femmes diplômées des universités (1919-1995).
20. Intégration de l'association dans le réseau du Conseil National des Femmes Françaises (C.N.F.F.). Inventaire du fonds Marguerite Pichon-Landry. 12 D 1/122. Fondation Maison des sciences de l'homme.
21. La Seconde révolution contraceptive : la régulation des naissances en France de 1950 à 1985, INED, 1987, p. 48
22. Ordonnance du 21 avril 1944. URL: [http://www.ffi33.org/cnr/organisation %20pouvoirs%20publics.pdf](http://www.ffi33.org/cnr/organisation%20pouvoirs%20publics.pdf) (дата звернення: 03.08.2016).
23. Religion et tabou sexuel. Problèmes d'Histoire des Religions. Edités par Jacques Marx. Editions de l'université de Bruxelles, №1, 1990.
24. Sohn A.-M. Chrysalides. Femmes dans la vie privée (XIX-XXe siècles). V.II. P., Sorbonne, 1996.
25. Thuillier G. Les femmes dans l'administration depuis 1900. P., 1988.
26. Zancarini-Fournel M. Histoire des femmes en France: XIXe-XXe siècle. Ed. PU Rennes. 2005. 254 p.
27. Zylberberg-Hocquard M.-H. Femmes des féminisme dans le mouvement ouvrier français. P., 1981.
28. 31 juillet 1920 – Loi réprimant la provocation à l'avortement et la propagande anticonceptionnelle. URL: <http://clioweb.canalblog.com/archives/2014/11/%2018/30982433.html> (дата звернення: 03.08.2016).